

Geschiedschrijving van Hispania

Ad Maas Leende

Spanje is ook in historisch opzicht een fascinerend land. Kelten trokken van daar naar Brittannië, het Romeinse Rijk was er 7 eeuwen gevestigd, Hannibal trok door het land, de west-gotische bezetting liet zijn sporen na en de Islam was er 7 eeuwen lang een toonaangevende godsdienst, evenals het Christendom (arianisme en katholicisme), dit alles met een indrukwekkend zichtbaar erfgoed, maar wel een erfgoed vol raadsels en problemen. Om de geschiedenis van het eerste millennium te begrijpen kun je niet om de geschiedenis van Spanje heen, zei Gunnar Heinsohn eens tegen mij, en die woorden zijn me steeds bij gebleven. De geschiedenis van Spanje in de vroege middeleeuwen is uitermate complex. De autochtone bevolking die stevig 'geromeiniseerd' was, kreeg vanaf 409 West-Gotische groeperingen over zich heen (aanvankelijk een Ariaans bewind, later Katholiek) en vanaf 711 begon een indringende Islamisering (vooral via militante Berbers) en die situatie eindigde grotendeels rond 1250 maar eigenlijk pas met de val van Constantinopel in 1453.

Afbeelding van de val van Constantinopel

Hispania was rijk aan bodemschatten en andere exportproducten, en juist die 'goudmijnen' maakten het mogelijk om voortdurend zwaar te militariseren en oorlogen niet te schuwen. Het land was nooit een eenheid. Zelfs in perioden van een sterke dynastieke hegemonie waren er altijd regio's die problemen maakten en met anderen in conflict raakten. Maar juist het niet te ontkennen feit van veel strijdgewoel kan het inzicht blokkeren dat Christenen en Islamieten ook goed samen konden werken. Steeds krijgt je de indruk dat in veel gevallen de wet- en regelgeving er nu eenmaal was en dat elites die koesterden, maar dat de praktijk van handel en wandel daarmee lang niet overeenstemde. Mogelijk wordt in de geschiedschrijving in de beeldvorming te weinig rekening gehouden met de omstandigheid dat een zekere vrede en harmonie niet zo ver weg is als groepen elkaar echt nodig hebben en voordelen genieten als er afgestemd en samengewerkt wordt. Maar ook is het waar dat er snel een godsdienstoorlog is geboren was, als de welvaart van anderen een doorn in het oog wordt.

De middeleeuwen eindigden zeker wel met een uiteindelijke overwinning van het Katholicisme van de Franken na de periode van de vaak beschreven Kruistochten. Hoewel de regio's in Spanje een grote autonomie hebben en dat bij tijd en wijle duidelijk laten horen, is Spanje nu een land geworden dat als natie in de Europese Unie kan functioneren. Maar wat de middeleeuwse geschiedenis van Hispania betreft gelden de woorden van de Cambridge-hoogleraar Richard Fletcher dat iedere generalisering onjuist is. Het doel van dit artikel is uiteraard de vroege geschiedenis van Spanje uit te lijnen, met speciale aandacht voor de relaties met het rijk van de Franken en voor de vraag of de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van Spanje aanwijzingen bevat voor een eventueel chronologieprobleem in het eerste millennium. Want daar was en is Heinsohn mee bezig.

De Celtiberians

De prehistorie van het schiereiland Iberia begint al met vondsten van menselijke skeletresten van 800.000 jaren geleden, vondsten van Neanderthalers van circa 60.000 jaar v. Chr. en veel gevonden materiaal uit steentijden en bronstijd, onder meer in verband met mijnbouw (koper, zilver, goud). Daarna kwam er de fase dat het Romeinse rijk zich ontwikkelde en dat in Spanje kennelijk van een Iberische bevolking gesproken kon worden. En dat leidt dus tot vragen naar hun identiteit. Woonden de Iberianen er 'altijd' al of kwamen ze toen tamelijk recent uit Afrika? Van Kelten wordt over het algemeen aangenomen dat ze in de periode van circa 900 tot circa 600 v.Chr. vanuit midden-Europa in Spanje arriveerden. Hun aanwezigheid is archeologisch overtuigend aangetoond. Er werden toen in Spanje twee talen gesproken die niet van Indo-Europese oorsprong zijn, namelijk het Iberisch en het Baskisch. De Kelten en de 'Celtiberians' spraken wel een Indo-Europese taal. Van grote betekenis is de verhouding van de Spanje-bewoners met de Phoeniciërs die op vele plaatsen kolonies stichtten. Die betekenis ervan lag zowel op economisch als op cultureel terrein.

Fenicië

Het hoogtepunt van Fenicië als zeemacht wordt doorgaans ca. 1200 – 800 v.Chr. gesitueerd. In de tijd van de Feniciërs werden in Ugarit ateliers ingericht voor eigen beheer van export zoals Fenicisch purper. Ivoorsnijkunst was er ook van hoog niveau. Een godin die op een dergelijk opgegraven ivoorplaketaal staat afgebeeld was Ishtar of Potnia. De stijl van de kunstvoorwerpen verraadt de internationale invloeden vanuit alle windstreken. Op dat punt is de rol van de stad Ugarit vergelijkbaar met die van huidige drukke handelssteden als Hongkong en New York.

Invoer van artikelen van elders waren vooral tin en zilver uit het Iberisch schiereiland, dat samen met Cyprisch koper tot brons werd verwerkt. Volgens Strabo was er ook al een lucratieve tinhandel met Bretagne en de Britse eilanden (Cornwall). De Aziatische handelsroutes convergeerden ook op de Fenicische kusten. Hierdoor kon Fenicië de handel tussen Mesopotamië en verder Azië aan de ene kant en Egypte, Noord-Afrika en Arabië aan de andere kant regelen. Ook hielden de Feniciërs zich bezig met wijnbouw en de handel hierin. Op hun vele handelsreizen over de Middellandse Zee werden vaak kleine maar permanent bemande handelsposten op verre kusten gesticht om de handel met de plaatselijke bevolking te vergemakkelijken. Deze posten groeiden op den duur uit tot echte havensteden die soms niet onderdeden voor Tyrus en Sidon. Vele steden rond de Middellandse Zee kunnen zo bogen op Fenicische wortels. Zo was Carthago oorspronkelijk een Fenicische kolonie.

Feniciërs uit Carthago slaagden er in om rond Afrika te varen volgens Herodotus. Na de verovering van Fenicië door de Perzen omstreeks 500 v.Chr. werd de maritieme en commerciële invloed van Fenicië minder en werd haar rol als handelsmogendheid in het Middellandse Zeegebied overgenomen door haar vroegere kolonie Carthago en door Griekse stadstaten. Carthago was aanvankelijk de grote rivaal van de Grieken in het zuiden van Italië en op Sicilië (Magna Graecia) met hier als belangrijkste stad Syracuse.

De belangrijkste bijdrage aan de cultuur was het fonetische Fenicisch alfabet. Het was een aanzienlijke vereenvoudiging van het op lettergrepen gebaseerde Assyrische spijkerschrift en de ideografische Egyptische hiërogliefen. Het Arameese en Griekse alfabet zijn afgeleid van het Fenicische. Nog veel meer schriftstelsels zijn afgeleid van die twee alfabetten: het Latijnse in West-Europa, het Cyrillische in Oost-Europa, het Hebreeuwse en het Arabische alfabet in het Midden-Oosten; sommigen menen zelfs in het Indiase Devanagari-alfabet van het Sanskriet Fenicische invloeden te zien. Anderen beweren eerder dat het schrift reeds uitgevonden is in Ugarit.

Punisch is de taal van Carthago en die werd gesproken tot in de late Romeinse tijd in de Carthaagse koloniën en handelsposten in Noord-Afrika, Spanje en speciaal in het gebied van het huidige Tunesië. Het was een dialect voortgekomen uit het Fenicisch van Tyrus, de oorspronkelijke moederstad van de Carthagers en was als Semitische taal sterk verwant aan het Hebreeuwse en (in mindere mate) het Arabisch. In het Maltees zijn hedendaags nog enkele Punische woorden bewaard gebleven. Het werd verdrongen door het Latijn als officiële spreektaal en deze taal maakte op zijn beurt, na de islamisering van Noord-Afrika, weer plaats voor het Arabisch dat nog steeds de officiële taal van Tunesië is.

De Romeinse periode

De onderwerping van de Iberianen door de Romeinen, is een langdurige en vaak wrede reeks van gebeurtenissen die in een bepaalde periode samenvielen met de drie Punische Oorlogen, waarvan de eerste begon in 246 v.Chr. en de laatste eindigde in 146 v.Chr. Elk van deze oorlogen liep voor Carthago slechter af dan de vorige; de derde eindigde met de totale verwoesting van de stad, die

anderhalve eeuw lang een ruïne zou blijven en daarna nooit meer een zelfstandige mogendheid zou worden. Een belangrijk feit is de tocht van Hannibal door Spanje, evenals de tocht van zijn broer. Op een kaartje (2, p. 79) zijn deze tochten weergegeven. Hannibal: Carthago Nova, Saguntum, Marsilia, de Rhône, de Alpen naar Ticinus, Trebla, Tracimene, Neapolis en Cannae; zijn broer maakte een tocht om versterkingen te brengen, maar werd door de Romeinen verslagen: Baecula, Numantia, over de Rhône door de Alpen naar Ticinus, Trebla en dan over de Po naar de kust van de Adriatische zee.

In het jaar van de tocht van Hannibal in 218 v. Chr. landde Gnaeus Cornelius Scipio met twee legioenen in Ampurias, en dat was het begin van bijna 7 eeuwen Romeinse aanwezigheid in Spanje. Samen met zijn broer Publius wist hij de Carthagers binnen 12 jaar uit Spanje te verjagen. Daarmee was een sterke Romeinse bezetting nog lang niet bereikt en de Punische cultuur absoluut niet weggevaagd. Een volledige romanisering vond dan ook niet plaats. Voortdurend waren scherpe en keiharde veldtochten nodig (o.m. van Cato de Oudere, Lucullus, Tiberius Gracchus, Titus Didius, Pompey en Caesar) nodig om hanteerbare situaties te waarborgen. In 141 v. Chr. moest zich een Romeins leger overgeven.

Een volledige controle over het gebied bleef uit tot de onderwerping van de Catalanen in 19 v.Chr. door Agrippa. In de eerste eeuw voor Christus waren er vooral ook gevechten tussen Romeinse legereenheden zelf. Degene die daar uiteindelijk een einde aan wist te maken was Julius Caesar in 45 v. Chr. die in 61 v. Chr. gouverneur van Hispania Ulterior was geworden.

Hoofdzaak was steeds macht in en over Spanje in economisch opzicht, vooral ook in verband met de producten van de ertsmijnbouw. Olijfolie en garum waren ook belangrijke producten. Caesar en later Augustus maakten werk van een duurzame bezetting door het stichten van 22 Romeins kolonies. De in 197 v. Chr. gestichte provincies, namelijk Hispania Citerior en Hispania Ulterior, werden door Augustus en Agrippa vervangen door drie regio's Baetica (ongeveer het huidige Andalusia), Lusitania (plus minus Portugal) en Hispania Citerior (met de hoofdstad Tarragonna). In deze periode waren de verhoudingen constructiever geworden en kon bijvoorbeeld bij Segovia de grootste brug van het Romeinse rijk gebouwd worden. Talentvolle Iberianen trokken naar Rome en keerden kennelijk zelden terug naar hun geboorteland. Belangrijke Romeinse families (zoals de Seneca-familie) vestigden zich in Spanje. De keizers Traianus, Hadrianus en waarschijnlijk ook Marcus Aurelius, waren Spanjaarden.

Ook in Spanje zien we zo rond 200 n. Chr. het opdringen van andere volkeren, in de derde eeuw sloeg instabiliteit toe in gehele het rijk, er ontstond enige decennia zelfs een complete bestuurlijke chaos, waaraan Diocletianus in en vanaf 284 n.

Chr. een einde wist te maken. Vanaf die tijd vond er een enorme toename van het privé-bezit in Spanje plaats, zodanig dat het grondbezit het karakter kon krijgen van staten in de staat. De vroegste komst van het Christendom in Spanje is niet duidelijk, maar valt in elk geval samen met de regeerperiode van Constantijn de Grote. Een belangrijk geschrift in dit verband is de zogenaamde *Anti-Pagan History* van de priester Paulus Orosius. In het begin van de 5^e eeuw was de druk van Suevi, Vandalen, Alanen niet meer te weerstaan. Romeins Spanje stortte in. In 470 viel de laatste grote stad in handen van de 'barbaren', namelijk Tarragona, en wel in handen van de West-Goten. Aan de Romeinen hebben we in elk geval te danken dat we de geschiedenis van Spanje vanaf 250 v. Chr. min of meer kunnen volgen.

West-Gotisch Spanje

In en vanaf 409 n. Chr. voltrok zich op het Spaanse grondgebied een krachtige invasie van Germaanse bevolkingsgroepen Alanen, Seuven en Vandalen en korte tijd later kwamen daar weer groepen West-Goten/Visigoten bij. Hierbij moeten we wel in aanmerkingen nemen dat deze invallende bevolkingsgroepen goed op de hoogte waren van de mentaliteit en cultuur van de Romeinen. Een ander punt is dat ze niet gezien moeten worden als etnische groepen met een lange afstammingshistorie. Het groepeeringsproces was door allerlei omstandigheden veel dynamischer dan voorheen verondersteld is, al werd terwille van de cohesie van de groep wel een roemrijk mythisch verleden ontwikkeld. De maakbaarheid van het verleden was toen ook al bekend.

Alanen en Vandalen vestigden zich in de provincie Baetica en Lusitania en de Sueven in Gallacia. De West-Goten hadden al de macht in Zuid-Frankrijk, met Narbonne en Tolosa (Toulouse) als hoofdsteden, conform hun overeenkomsten met de Romeinen. Hier begon dus het proces van de teloorgang van Romeins Spanje. De West-Gotische edelen konden de bezittingen van Romeinse grootgrondbezitters in beslag nemen, maar de Romeinse organisatie (dus ook cultuur) bleef grotendeels in stand. Alanen en Vandalen kozen na enkele decennia merendeels voor een doortocht naar en ruimte in Noord-Afrika. Met de achtergebleven Sueven (met als hoofdstad Mérida) ontstonden wat later ook grote problemen, ondanks het feit dat deze bevolkingsgroep zich als eerste van de Germaanse volkeren (ca 450 n. Chr.) bekeerde tot het Christendom. De West-Goot Theoderic II (453-466) trok vanuit Frankrijk naar Spanje om een eind te maken aan een Suevese expansie. Ze werden teruggedreven naar Gallacia in het noordwesten. De West-Gotische heerschappij was daarmee wel gevestigd. Tegen het einde van de 5^e eeuw werd het gebied van de West-Goten in *Frankrijk* door het gezamenlijk optreden van Franken en Bourgonden beperkt tot de regio Narbonne-Carcassonne: Septimania geheten. Het West-Gotische koninkrijk in Septimania en in Spanje stond ruim 150 jaar (ca 400 – 550 n. Chr.) onder Oost-Gotische (!) heerschappij van de dynastie van de Balten, kennelijk vooral ook door toedoen van de Franken.

Lijst van Visigotische koningen

• Rausimond ca (?-324) (hoofdeling) • Geberic ca (330-350) • Fritigern ca 369-380 • Athanarik (369 - 381) • Alarik I ca 395-410, plunderde Rome • Athaulf 410-415 naar Gallië • Sigerik 415 • Wallia 415-418, Spanje verslaat Silingi en Alans • Theoderik I 418-451 • Thorismund 451-453 • Theoderik II 453-466, broer • Eurik 466-485, broer • Alarik II 485-507 (Vouillé) • Gesalik 507-511 • Oost-Gotisch regentschap van Theodorik de Grote (511 - 526) • Amalarik 526-531 • Theudis 531-548 • Theudegisel 548-549 • Agila I 549-554 • Athanagild 554-567 • Liuva I 567-572, liet het bestuur over aan zijn broer Leovigild	• Leovigild 567-586 • Reccared I 586- 601 • Leova II 601-603 • Witterich 603-610 • Gundemar 610-612 • Sisebut (Sisebur) 612-621 • Reccared II 621 • Swinthila 621-631 • Sisenand(o) 631-636 • Chintila 636-640 • Tulga 640-642 • Chindaswinth 642-653 • Recceswinth 653-672 • Wamba 672-680 • Eurik II 680-687 • Ergica 687-702 • Witiza 702-709 • Roderik 709-711 In 711 werd het Visigotenrijk veroverd door de Moren. • Agila II 711-714 (zonder werkelijk gezag) • Pelayo, koning van Asturië 718-737

Kennelijk ging handel en wandel in diverse opzichten verder in de Romeinse stijl. Duidelijk lijkt wel dat ook de West-Goten net als de Spaans-Romeinse aristocratie zich na de 6^e eeuw minder op stadsvorming richtten dan op het enorme buitengebied en de exploitatie daarvan. Er bestonden in elk geval uitgestrekte landgoederen die veel lokale werkgelegenheid met zich meebrachten. Bepalingen in het zogenaamde *Forum Judicum* geven wat meer zicht op het functioneren van de landgoederen. Dat op de landgoederen eigen kerken werden gebouwd, onderhouden en gebruikt staat wel vast, met daarbij soms zelfs een soort kloostergemeenschappen die de gewenste heiligheid op het landgoed brachten. Verder zijn er berichten gevonden op tot nu toe meer dan 100 perkamentfragmenten ('parchments') die naar men vermoedt over hoeveelheden koopwaar gaan. Klaarblijkelijk een taal voor de commercie die we amper kennen.

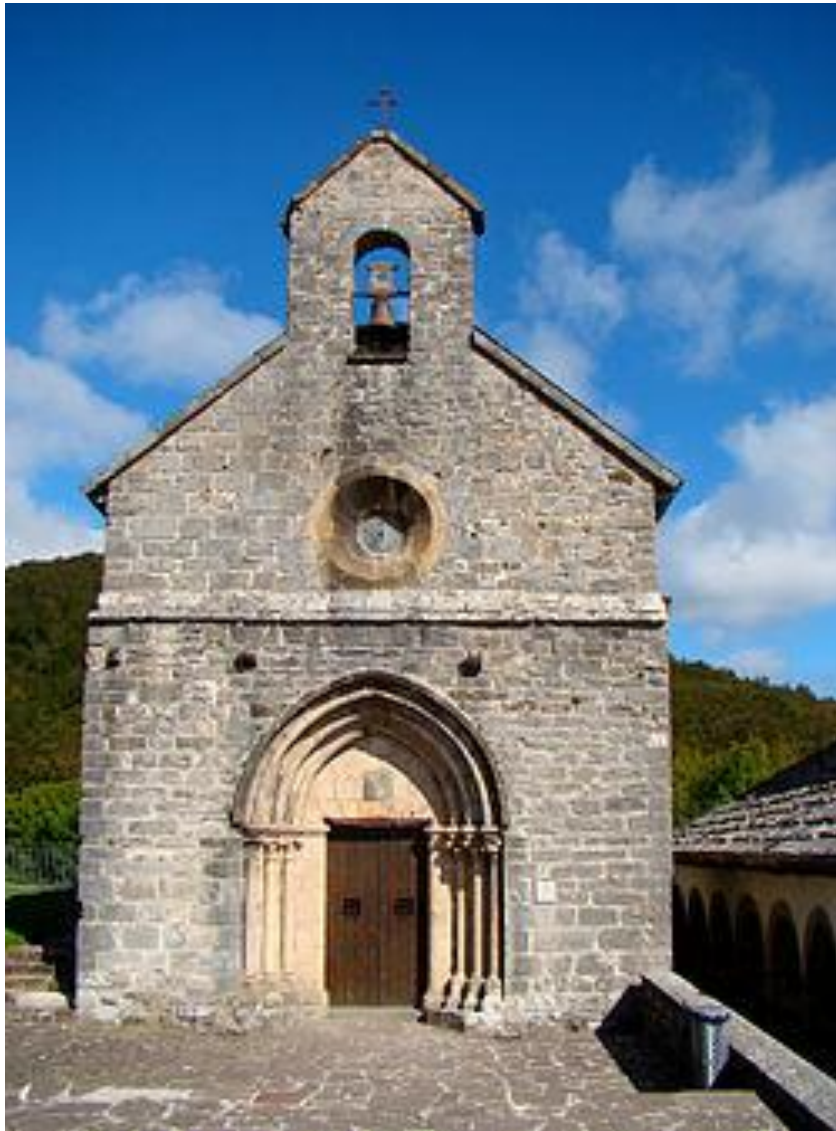
Circa 589 hadden de West-Goten zich tot het Katholicisme bekeerd, en begon de ontwikkeling van wetgeving zowel voor de geromaniseerde als de West-Gotische bevolking: de *Visigotische Code*, die in 654 werd voltooid. Op internet zijn fragmenten van deze wetgeving (voor Romani en Gothi: samen Hispani) te vinden en de lezer zal zich verbazen over de hoge graad van ontwikkeling ervan. De centrale macht kwam steeds meer te liggen bij de concilies/rijksvergaderingen in Toledo. Dat bleef zo tot de invasie van Arabieren en Berbers in 711/712. De West-Gotische macht stortte ineen, maar hun rijke cultuur leefde voort, zeker in de Spaanse Mark en in Asturia. Belangrijk feit hierbij is dat de invasoren hoogstwaarschijnlijk op uitnodiging het Spaanse land betraden, namelijk om onderlinge West-Gotische strijdtonelen te beslechten. De uitnodiging werd echter erg ruimhartig opgevat en dat feit zou zich in de volgende historische periode herhalen. Roger Collins besluit zijn hoofdstuk met de volgende zin: "Simply put, the Goths could have come to be seen as the ancestors of the modern Spaniards in the way that the Franks are so regarded by the France and the Anglo-Saxons by the English". Maar de Arabieren en Berbers stonden klaar voor een langdurig Spaans-Islamitisch bewind.

Spanje in de tijd van de Moren

Spanje is voor de geschiedenis van vroege middeleeuwen van groot belang, vooral ook omdat dan het ontstaan en de uitbreiding van de Islam op de rol kwam te staan. De succesvolle dienstverlening van en tegelijk verovering door de Moorse hulptroepen was het begin van een eeuwenlange dominante aanwezigheid van de Islam in Spanje. Binnen enkele jaren was het emiraat Cordoba ingericht door een gevlucht lid van de Omajaadse dynastie die in Damascus door de Abbasiden werd onttroond. Tussen 711 en 720 werd de Arabische dominantie georganiseerd. Sevilla en Cordoba werden de bestuurlijke centra in plaats van Toledo. Christenen en Joden (die een 'boek-godsdienst' hadden en dus meer

aanzien genoten) werden indirect gedwongen om zich tot de Islam te bekeren, wilden ze maatschappelijk meetellen, ongelovigen waren dat gewoon verplicht. Een bepaald verzet tegen de Islam was er voortdurend en kwam van een aantal Christelijke staatjes in de meer noordelijke gebieden. Uitbreiding van het emiraat tot in Frankrijk mislukte: in 732/733 versloeg de Frankische hofmeier Karel Martel een islamitisch leger onder emir Abdul Rahman bij Poitiers. De uitkomst van deze veldslag bracht de noordwaartse expansie van de islam uit Spanje tot staan en wordt traditioneel maar nogal overdreven geassocieerd met het begin van de reconquista. In 795 werd Karel de Grote bij het Baskische Roncesvalles verslagen, maar het gebied van de Spaanse mark kwam wel onder Frankische invloed, en dat zou een belangrijke omstandigheid blijken in verband met de uitbreiding en handhaving van het katholicisme in Spanje.

De krijgstoet van Karel de Grote naar Hispania was bestuurlijk al voorbereid in 794. “Das Frankfurter Kapitular beginnt mit einer Verurteilung des sogenannten Adoptianismus, der von Spanien aus ins Frankenreich vordrang”, meldde Matthias Kloft in zijn artikel *Der Spanische Adoptianismus* in het boek *794. Karl der Grosse in Frankfurt am Main* (1994). De achtergrond daarvan is dat sinds 711 de Islam een sterke macht was in Spanje, een macht die weliswaar boekreligies niet verbood maar wel invloed wilde uitoefenen op kernthema's als de identiteit van Jezus (gezand of zoon?), de goddelijke en menselijke natuur van Jezus, en aard van de drievuldigheid. De strijd ging vooral over de vraag of Jezus een echte zoon of een adoptiezoon van God de Vader was. Ondanks het feit dat in Spanje het Arianisme via het West-Gotische koningshuis van betekenis was geweest maar niet van de aardbodem was verdwenen, werd de strijd beslist volgens de opvattingen van het katholieke Christendom dat door de Franken werd behartigd. In 792 zat Karel de Grote in Regensburg al een concilie over deze zaak voor. Alcuinus speelde daar een belangrijke rol in; hij schreef er namelijk 11 ‘boeken’ over: 7 tegen de opvattingen van Felix en 4 tegen die van Elipand van Toledo. De schriftelijke strijd in Spanje zelf tegen het Arianisme was toen al omvangrijk geworden en was op volle kracht in de periode van de West-Goten. Bisschop Leander van Sevilla was op dit gebied rond 666 al uiterst actief, zijn beroemde broer Isidore († 636) produceerde de encyclopedie *Etymologieën* en bijvoorbeeld een geschrift *Tegen de Joden*. Karels plan om de Spaanse zaken grondig te hervormen had aanvankelijk een beperkt succes maar zoals later zou blijken wel een belangrijk.

Oude kerkje van Roncesvalles

Een revolutionaire gebeurtenis was de wijziging van het emiraat van Cordoba in een kalifaat. De Omajaadse emir nam in 929 de titel van kalief aan. Hierdoor omvatte de Islamitische wereld 3 kalifaten: het kalifaat van Cordoba, het Abbasidische kalifaat en het Fatimidische kalifaat. Vooral de 9^e en 10^e eeuw laten zien hoe hoog de Arabische wereld ontwikkeld was op de terreinen van landbouw en industrie (nieuwe producten en betere technologie), kunst en wetenschap: veel Griekse documenten waren via het midden-oosten bewaard of beschikbaar in Arabische vertaling. Opmerkelijk zijn de berichten dat het kalifaat een toevluchtsoord voor Joden was en een centrum werd van Arabische en Joodse cultuur, terwijl Christenen in tamelijk onafhankelijke gemeenschappen leefden, wel beïnvloed door de cultuur van de overheerser, een onderlinge beïnvloeding die ook uitliep op allerlei samenwerkingsverbanden tussen Berbers/Arabieren, Joden en Christenen. Christenen spraken vaak ook een variant van het Arabisch. Vooral door (alweer) interne strijd binnen de machthebbers in het kalifaat en het

inhuren van Berbers (wederom) ging het kalifaat in 1031 ten onder. Tussen 756 en 929 waren er 7 emirs van Cordoba en van 929 tot 1031 een tiental kaliefen:

<ul style="list-style-type: none"> • Abd al-Rahman I, 756-788 • Hisham I, 788-796 • al-Hakam I, 796-822 • Abd al-Rahman II, 822-852 • Muhammad I, 852-886 • al-Mundhir, 886-888 • Abdallah ibn Muhammad, 888-912 • Abd al-Rahman III , als emir, 912-929 	<ul style="list-style-type: none"> • Abd al-Rahman III, als kalief, 929-961 • Al-Hakam II, 961-976 • Hisham II, 976-1008 (met Almanzor 976-1002) • Abd Al-Malik 1002-1008 • Mohammed II, 1008-1009 • Suleiman II, 1009-1010 • Hisham II, opnieuw, 1010-1012 • Suleiman II, opnieuw, 1012-1017 • Abd-ar-Rahman IV, 1021-1022 • Abd-ar-Rahman V, 1022-1023 • Muhammad III, 1023-1024 • Hisham III, 1027-1031
--	--

De Grote Moskee

In 785 begon hij met de bouw van de Grote Moskee, die twee eeuwen later, en na verscheidene uitbreidingen, een meesterwerk van de klassieke islamitische architectuur werd. Eerst werd dit vierkante gebouw met zijden van 70 m (en een oppervlak van ca. 5000 m²) naar islamitische traditie gevormd door een rechthoek in de breedte, met daarvoor een voorportaal, ook in de breedte. De zuilenzaal bevat elf beuken met bogen die haaks op de kibla-muurstaan. De ruimte is onderverdeeld in 12 traveeën die op 110 hergebruikte antieke of West-Gotische zuilen rusten. Net als in Damascus is het hergebruik van zuilen bepalend voor de bouw van de moskee, waarin zuilen en kapitelen van ruïnes uit antieke steden verwerkt werden die tijdens de volksverhuizing verwoest waren. De door massieve pijlers gesteunde gevels aan de kant van de hof bevatten grote raamopeningen die licht in de met hout overdekte gebedszaal laten vallen. In de regeerperiode van Hisjam I (788-796) en vervolgens die van al-Hakam I (796-822) veranderde er nauwelijks iets aan de moskee van Córdoba. Bij de komst van emir Abd ar-Rahman II (822-852) kwam de eerste uitbreiding tot stand, waarmee het aantal zuilen in de hypostylzaal toenam tot 200. Bij deze operatie, die tussen 832 en 848 plaatsvond, werd de ruimte verdubbeld, de kibla verder naar het zuidoosten opgeschoven en zoals gewoonlijk op de Ka'ba gericht. Maar het aantal beuken van de moskee bleef gelijk. Zestig jaar later vond een tweede uitbreiding plaats onder Abd ar-Rahman III (912-961), die zich in 929 tot kalief had uitgeroepen. De uitbreiding was weer naar het zuidoosten en langs de hof verrees een vierhoekige minaret van 34 m hoog. Vlak daarna, onder Hakam II (961-976), begon men weer te bouwen. Onder deze kalief kreeg het monument vrijwel het aanzien dat het tot nu nog steeds heeft. De gebedszaal kreeg een langwerpige vorm en is niet langer breder dan lang: hij is nog steeds 70 m breed, maar is nu 115 m lang en telt maar liefst 320 zuilen. Tot zover dit overzicht van Islamitisch Spanje in periode 700 – 1000.

De periode van het emirraat en het kalifaat (756-1031) laat indrukwekkende prestaties zien op het terrein van bestuur en administratie, handel en transport, wetenschap en kunst, en ook een bijzondere verhouding tussen de boek-godsdiensten: Islam – Jodendom – Christendom, namelijk wel degelijk rivaliteit en strijd en toch tegelijk een zekere harmonie en constructiviteit. Christelijke legers namen Moslims in dienst en omgekeerd, want regelmatig oorlog voeren was onvermijdelijk en betaalbaar. Daarbij moet natuurlijk de geografische situatie (noord, midden en zuid) in acht genomen worden, de beschikbaarheid van veel grond en de economische voorspoed. Circa 960 studeerde Gerbert van Aurillac, de latere leraar van Otto III en paus, wiskunde in het Catalaanse klooster van Ripoli: hij leerde daar bijvoorbeeld het gebruik van de abacus.

Na val van het van het kalifaat was er een periode van 1031 tot 1238 van tientallen koninkrijkes (de zogenaamde Taifa's), die elkaar voortdurend bevochten en daardoor een ondergangproces in gang zetten van de Islamitische dominantie in Spanje. De reconquista kreeg steeds meer grond onder de voeten, het optreden van El Cid (11^e eeuw) is befaamd maar stemt niet overeen met het naar Frans voorbeeld gemaakte gedicht van de christelijke held Poema de Mio Cid : hij was een bekwaam militair leider die zich stevig wist te verrijken.

Volgens Ricard Fletcher was Christelijk Spanje tot bepaalde hoogte, maar niet helemaal, geïsoleerd van de ontwikkeling van de cultuur van 'Carolingian and Ottonian Europa'. Dat gold natuurlijk in veel mindere mate voor Catalonië met het Wirtschaftswunder van Barcelona en de Marca Hispania. Ook was in die periode het bedevaartscentrum Sanctus Jacobus (Sant'Jaco = Santiago de Compostella) al tot grote bloei gekomen, met veel verkeer van en naar andere Europese landenstreken. In de loop van de 11^e eeuw verdween dit relatieve isolement. De Jacobus-kathedraal kon circa 1100 imposant met bedevaartsgeld door Franse architecten herbouwd worden en tal van culturele contacten kwamen van de grond. Cluny was uiterst actief in Spanje, leverde wetenschappers, technici, kunstenaars, architecten, priesters en bisschoppen en werkte krachtig mee aan concilies. Eigenlijk werd de kerkelijke organisatie van Frankrijk e.o. geëxporteerd naar Spanje. De zogenaamde karolingische minuskel werd ingevoerd en verdrong het West-Gotische schrift. Kloosterorden vestigden zich in Spanje. Gerald van Beauvais leidde de kanselarij van Alfonso VII van 1135 tot 1149.

De Islam in Spanje verloor steeds meer macht. Herstel van Islamitische macht door de fundamentalistische groepering van de Almoraviden was rond 1100 enige decennia bedreigend maar werd uiteindelijk geen succes. Zeker ook door de initiatie en uitvoering van de Kruistochten groeide er sterke vijandigheid tussen Christenen en Moslims in Spanje, al werd wel een overeengekomen belastingsysteem in stand gehouden, omdat 'needy rulers had no wish to kill the

goose that laid golden eggs'. Juist deze vijandige verhoudingen bevorderden de vestiging van ridderorden, zoals die van de tempeliers, in Spanje, vanaf de tweede helft van de 12^e eeuw. De Islam als politieke macht was circa 1250 gereduceerd tot het emiraat van Granada. De drie christelijke monarchieën van Aragon, Castilië en Portugal gaven de toon aan. De veroveringen van Ferdinand III van Castilië werden bejubeld als glorieuze kruistochten door 'mythemaker' aartsbisschop Rodrigo van Toledo († 1247). Dat voorkwam niet dat ook kerkelijke instellingen rigoureuus werden aangepakt via de belastingen.

In Castilië werden weer enorm omvangrijke landgoeren in gericht en de invoering van het Merino-schaap werd vanwege de wolproductie een groot commercieel succes. Catalonië (met Barcelona) en Aragon (Corona de Aragon) vormden door een dynastiek huwelijk in 1137 een soort samenwerkingsverband dat krachtig kon optreden. In de jaren 1238 – 1248 verdwenen de Moslims uit Valencia en Sevilla. Barcelona ontwikkelde zich in de 12^e en 13^e eeuw tot een super-economisch centrum: de stad was een en al onderneming en was ongekend welvarend. Ook de zeervaart ontwikkelde zich in hoog tempo. De wind zat daar dus ook mee.

“It is a myth of the modern liberal imagination that medieval Islamic Spain was, in any sense that we should recognize today, as a tolerant society”, noteert Fletcher. De wereldlijke heersers hielden veel macht, de boek-godsdiensten waren krachtige en arrogante concullega's, en andere godsdiensten werden zwaar gediscrimineerd. Van wat we in de bronnen kunnen vinden over middeleeuws Spanje is niet simpel of voor lange tijd waar, en dan hebben we het nog niet over de vraag wat geschriften en voorschriften werkelijk zeggen over de praktijk van alle dag. De meest aannemelijk verklaring is wellicht dat de bevolking pragmatische oplossingen koos als de elites weer eens met elkaar bezig waren. Christenen, Joden en Moslims onderhielden samen een gemeenschappelijk badhuis, hielden erediensten waar het eigenlijk niet kon, koesterden vriendschappen en liefdes, gingen onderling ook eens mee naar de kerk, de moskee en de synagoge, men verleende elkaar diensten, maarofficieel moesten de godsdiensten niet veel van elkaar hebben. De abt van Cluny liet de Koran en andere teksten vertalen, niet met de bedoeling om ervan te leren maar juist met de bedoeling deze de grond in te boren, zoals wel blijkt uit de titel van zijn tractaat: *The Abominable Heresy or Sect of the Saracens*. En tegelijk trokken wetenschappers naar Islamitisch Spanje om zich het Grieks-Arabisch filosofische, wetenschappelijke en technologische erf goed grondig eigen te maken. Net als de gewone bevolking hielden ze zich klaarblijkelijk afzijdig van het doen en laten van wereldlijke en godsdienstige machthebbers. Zo kwam het werk van Aristoteles tot ons, vooral via de Jood Averroes.

Cluny

Het Christendom breidde zich stap voor stap zuidwaarts uit. De noordelijke elites verkasten naar plaatsen als Toledo, Cordoba en Sevilla. Ondertussen bleef Spanje ‘a society for war’, uiteraard ook een generalisatie die niet helemaal deugt. Fletcher besluit zijn essay als volgt: “Iberian society was already too complex to be susceptible of such simple classifications. There was plenty of variety and vitality in the Iberian peninsula by the mid-thirteenth century. Perhaps there was more vitality than harmony”. Vooral ook door interne twisten binnen het Spaanse christendom duurde het nog tot 1492 aler Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië het zogenaamde verdrijvingsedict tekenden en Joden van veel goederen beroofd werden. Toen was Spanje helemaal katholiek.

Van Bagdad tot Cordoba

In 2009 publiceerde Henri Stierlin bij uitgeverij Taschen het boek *Islam. Van Bagdad tot Cordoba. Vroege architectuur van de 7e tot de 13e eeuw*, en daarin staat een hoofdstuk over *De pracht van de Omajjaden van Cordoba. Een Arabische beschaving in Spanje*.

Bij de moord op de familie van kalief Marwan in het jaar 750 kon slechts één lid van de beroemde Omajjaden van Damascus, Abd ar-Rahman, naar Noord-Afrika vluchten. De kaliefen van Damascus hadden 90 jaar lang het Arabische rijk geregeerd. De islamitische

wereld strekte zich nu uit van de Atlantische Oceaan tot aan de poorten van China. Maar door de beroering die volgde op de moord op Marwan en de verwickelingen rond de opkomst van de Abbasiden in Mesopotamië zag de vluchteling niet alleen kans zijn leven te redden, maar stichtte hij aan het andere eind van de Middellandse Zee, in Spanje, zelfs een koninkrijk waar de Omajjadische beschaving zich verder kon ontplooiën. Abd ar-Rahman nam contact op met zijn familie en beschermelingen in al-Andalus (Andalusië of Vandalusië, oftewel het Iberisch Schiereiland waaraan de Vandalen na de grote volksverhuizingen hun naam gaven). Velen van hen sloten zich bij hem aan. Met een groep gelovigen die hij onder zijn vaandel verenigde, veroverde hij Sevilla en trok hij na een overwinning Córdoba binnen waardoor hij in 755 de titel van emir van Spanje kon aannemen. Bij de troonsbestijging creëerde Abd ar-Rahman het eerste afgescheiden gebied van het islamitische rijk, terwijl het schiereiland nog geen 50 jaar in handen van de moslims was.

Het West-Gotische rijk werd in 711 door de inval van de islamitische ruiters in feite letterlijk verpletterd. Het christelijke Spanje stortte bijna zonder tegenstand in voor de door Tarik ibn Zijaad geleide troepen. Aan het hoofd van de 12.000 Berbers uit Noord-Afrika was hij de zee-engte van Gibraltar (Djebel at-Tarik = de berg van Tarik) overgestoken. Misschien hadden de indringers alleen een strooptocht in de rijke Spaanse landerijen willen houden, maar door de geringe tegenstand van de West-Goten besloot de aanvoerder gebruik te maken van de gelegenheid en de inval in een permanente bezetting om te zetten. Een eeuw na het begin van de prediking van de Profeet in Mekka kwam de islamitische veroveringstocht nog even onverwachts en vlug. Hoe was het mogelijk dat het eeuwenoude koninkrijk niet in staat was een leger van enkele duizenden krijgers op rooftocht te weerstaan? De overwinning kan niet verklaard worden zonder de enorme drijfkracht van het nieuwe geloof erbij te betrekken: dankzij dit geloof hadden de Arabieren en hun bondgenoten de helft van de antieke wereld veroverd. Bovendien hadden de moslims ook hier geprofiteerd van gunstige omstandigheden. Eind 7e eeuw was het land, ten prooi gevallen aan staatsgrepen, in chaos afgegleden. De burgeroorlog verscheurde het Gotische rijk waarin aanhangers van Roderik en Witiza elkaar bestreden. Witiza's zoon, Achila, vluchtte naar Ceuta aan de Afrikaanse kant van de zee-engte. De gouverneur van de stad ried hem aan de islamitische strijders in dienst te nemen om Roderik te bevechten, die in 710 de troon van Toledo besteeg. Een christelijke West-Goot riep de troepen van de islam om hulp omdat hij erop rekende dat die hem op de troon zouden helpen. Het is mogelijk dat een andere factor een beslissende rol heeft gespeeld: de in Spanje vervolgde joodse gemeenschap hoopte op het eind van de Toledaanse monarchie. Ze hadden contact opgenomen met hun Noord-Afrikaanse geloofsgenoten, die de Arabische en Berberse aanzetten om Spanje binnen te vallen. Zo stak Tarik, plaatsvervanger van de gouverneur van Tanger, de Arabier Moesa ibn Noeseir, over en landde in de provincie Cadiz. Roderik, die in het noorden van het land was om een Baskische revolutie neer te slaan, spoedde zich naar het zuiden, verzamelde een machtig leger en trok tegen Tarik ten strijde. Een deel van de christelijke troepen dacht dat het beter was zich aan Achila's zijde te scharen en deserteerde. De zege van de moslims was volledig. Gezien dit succes besloot Tarik door te stoten en veroverde hij Córdoba, trok verder naar de hoofdstad van de West-Goten, Toledo, dat zich overgaf, eigende zich toen Astorga in Asturië toe en daarna Lugo in Galicië om vervolgens in 712 via Segovia als overwinnaar naar Toledo terug te keren. Intussen was Moesa met een leger van 18.000 Arabieren aangekomen, had Mérida veroverd en was bezig de andere belangrijke steden van het schiereiland in te nemen. In 714 viel heel Spanje onder islamitisch bewind. Voor de Arabieren heette Spanje nu al-Andalus. De islam zou er bijna acht eeuwen blijven.

Met de vestiging van de Arabieren en Berbers op het Iberisch Schiereiland nam de rivaliteit

tussen Tarik en Moesa toe. Omdat beiden zijn bevelen hadden genegeerd, riep kalief al-Walied hen terug naar Damascus om verslag uit te brengen. Na 714 moest Moesa het bestuur van Spanje aan zijn zoon Abd al-Aziz overlaten. Die voltooide de pacificatie van het land voordat hij op bevel van kalief Soeliman (715-717) werd vermoord. Met de komst van Abd ar-Rahman, die in 755 de macht in Córdoba overnam, werd Spanje een onafhankelijk emiraat. Maar de troon van de laatste nakomeling van de Omajjaden van Damascus werd nog steeds bedreigd: de heerser moest verscheidene coup pogingen van zijn geloofsgenoten bloedig smoren en moest bovendien het hoofd bieden aan de plannen van Karel de Grote, die een expeditie naar Zaragoza had ondernomen en Pamplona had verwoest. Maar deze onderneming, die de toekomstige christelijke keizer tot in de Spaanse Mark bracht, liep in 778 in Roncesvalles ten slotte uit op een nederlaag van de Franken tegen de Baskische rebellen, die altijd al bereid waren in opstand te komen. In zijn 32-jarige regeerperiode maakte Abd ar-Rahman Córdoba tot zijn hoofdstad.

Bevindingen en conclusies

Het specifieke doel van dit artikel is, zoals gezegd, aandacht voor de vroegmiddeleeuwse relaties tussen wat we Hispania noemen en het rijk van de Franken en voor de vraag of de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van Spanje aanwijzingen bevat voor een eventueel chronologieprobleem in het eerste millennium. Laten we eerst eens kijken naar het totaal beeld van historische documenten en archeologische vondsten/bevindingen in de tijd die we

achtereenvolgens ‘Merovingisch’ (West-Gotisch) en ‘Karolingisch’ (Moors) noemen. Er is veel materiaal dat relevant is of lijkt, en daarbij is de Merovingische periode ook hier veel sterker vertegenwoordigd dan de Karolingische.

Uit de studies die ik las kan ik opmaken dat de datering van het materiaal uiterst moeilijk, vaak zelfs onmogelijk is. Ik wijs op de gevonden stukken perkament of op vondsten in verband met van gebouwen, zoals bewijsmateriaal wanneer de bouw van de grote Moskee in Cordoba is begonnen. Hierbij aangetekend dat we niet beschikken over rapporten van bepaald concreet dateringsonderzoek. Van de historische documenten moeten we iets soortgelijks zeggen. De tekst van het document wordt historisch geïnterpreteerd en gedateerd, maar in het midden of terzijde wordt gelaten of en hoe het beschreven materiaal (zoals klei, keramiek, steen, hout, leer, perkament, papyrus, papier, textiel) is gedateerd. Vaak blijkt het concrete document van latere datum dan de tekstdatering. Dat is zeker en probleem omdat de kopieergeschiedenis niet te volgen is. Hard materiaal is eerder contemporain dan andere soorten.

Schriftelijke bronnen noch archeologische opgravingen volstaan niet om zicht te krijgen op de maatschappelijke situatie in de 6^e -8^e in Spanje. Een belangrijk punt is wel dat onze kennis van de resultaten van de recente Spaanse archeologie tekort schiet, zeker ook vanwege het taalprobleem. Wat de datering een tekst op perkament betreft bood 2015 een mooi voorbeeld. Vele media meldden in juli 2015 dat in de universiteitsbibliotheek Koranverzen op perkament ‘opgediept’ waren die uit de 7^e eeuw zouden stammen en mogelijk zelfs, waarschijnlijk zelfs, uit Spanje. Het ging om twee velletjes perkament. De huid van de geit of het schaap om dat perkament te maken werd met de C-14-methode gedateerd. Daar kan best een ouderdom van het perkament van ruim 1300 jaren ouderdom uitgekomen zijn, volgens onze jarentelling dus uit de 7^e eeuw. Maar echt van belang is natuurlijk dat teksten op een perkament vaak verwijderd werden om plaats te maken voor een andere tekst. Deze recycling kwam erg veel voor omdat het te beschrijven materiaal erg duur was. Pas de ouderdom meten van de inkt zou relevant kunnen zijn. De tekst die nu opgediept is, kan dus best van eeuwen later zijn.

Dat geschiedschrijving narratief en literair van aard is, is een gegeven. Een vanzelfsprekend probleem daarbij is hoe dicht de schrijver blijft bij zaken die de status van ‘feit’ hebben. Wat ik wel verwijtbaar vind is het doorgaans ontbreken van duidelijke dateringsoverzichten. Van groot belang daarbij is het onderscheid tussen het historisch dateren van de tekst en het natuurwetenschappelijk dateren van het beschreven materiaal. Het beoefenen van narratieve geschiedschrijving is met betrekking tot Spanje overigens ingewikkelder dan in onze regio. Voor ons deel van Europa zijn er teksten beschikbaar die gericht zijn op een historisch

overzicht, zoals het werk van Gregorius van Tours en dat van Beda, Fredegar en Frankische Annalen. Dergelijk werk ontbreekt ten aanzien van de geschiedenis van Spanje.

In de genoemde bronnen is natuurlijk wel informatie te vinden over de West-Goten: zo steunde koning Dagobert zijn West-Gotische collega Sisenand, en Fredegar meldde dat koning Chindasuinth na zijn kroning enkele honderden edelen liet vermoorden om zijn positie veilig te stellen en we kennen de daden van Karel Martel en Karel de Grote ten aanzien van de Saracenen. Een soort overkoepelend referentiekader (ook al bevat dat bedenkelijke aspecten) is een belangrijke steun. Maar ook de historische opmerkingen van Isidorus van Sevilla zijn kort en bieden geen verhaal. Wat de vroege Spaanse geschiedenis betreft moet vooral uitgegaan worden van lijsten van koningen, bisschoppen en emirs en de bij deze personen passende materialen (zoals munten en juwelen, bijvoorbeeld kronen). Bij gebrek aan beter.

Een degelijk overzicht van alle contemporaine bronnen, zoals wetgevingen, in verband met de geschiedenis van Spanje in de periode van 500 tot 1200 n.Chr. is naar mijn mening nergens beschikbaar, laat staan een overzicht dat de noodzakelijke dateringsinformatie bevat. Deze ommissie maakt geschiedschrijving over de vroege middeleeuwen wankel. Ze blijft teveel literatuur die voortborduurde op voorafgaande literatuur die weer voortborduurde op oudere etcetera, en te weinig op een zorgvuldige ordening van alle relevante contemporaine bronnen en latere afschriften of teksten die zo genoemd worden. De geschiedenis moet zo goed mogelijk bestudeerbaar gemaakt worden.

Koran en Bijbel / Jezus en Mohammed

De Arabist Hans Jansen (†) analyseerde de meest gezaghebbende bron over het leven van Mohammed (van ± 750) en concludeerde: "Er is niemand, die weet welke verhalen over Mohammed waar zijn en welke verhalen als vrome fantasie of preken in verhaalvorm beschouwd moeten worden. Wie vroom is en graag wil geloven, moet mijn boek maar niet lezen.". De biografie roept inderdaad talloze vragen op. Jansens speurtocht naar historische waarheid levert weinig op. Enerzijds door tegenstrijdigheden in de teksten, anderzijds door het ontbreken van historisch betrouwbaar materiaal - waarvan Jansen overigens niet uitsluit, dat dit eens nog in de Arabische woestijnbodem zal worden gevonden. De lezer moet voorlopig genoegen nemen met het beeld van Mohammed zoals dit uit het beschikbare materiaal naar voren komt. Maar, waarom zou je de figuur van Mohammed en de verhalen over hem niet louter als fictie opvatten? , vraagt Jansen zich af. Hij sluit daarbij aan op het boek van de oudtestamenticus en archeoloog Thomas L. Thompson *The Bible in History - How writers create a past*. Thompson bestempelt hierin de gebeurtenissen, die voorafgingen aan de terugkeer van de joden uit de Babylonische ballingschap naar Jeruzalem (538 v. Chr.) als literatuur en vrome fantasie. Het al dan niet bestaan van Mohammed (of Jezus), zegt niets over het al dan niet bestaan van God en de discussie erover is geen diskwalificatie van religieusiteit. Koran en Bijbel zijn uiterst belangrijke bijdragen aan het bewustzijnsproces van de mensheid. Dat waren ze, zijn en blijven ze. Met de in de 19e eeuw opgekomen wetenschappen als die van de geschiedenis, de sociologie, de psychologie en vergelijkende filologie

veranderden ons wereldbeeld en daarmee tevens onze voorstelling van God, ons godsbeeld. Volgens de wet van Teilhard de Chardin neemt het bewustzijn over onze wereld toe met de complexiteit van onze netwerken. Door kennis te nemen *van*, ons te verdiepen *in* de geschiedenis van elkaars culturen in verschillende tijden krijgen wij een beter begrip voor elkaars beweegredenen en gedragingen zodat wij bewuster in staat zijn onze eigen keuzes te maken.

Romaanse en gotische miniaturen

(Gabriel Mandel, *Romaanse en gotische miniaturen*, Amsterdam 1964)

Het meest extreme voorbeeld van gevoel voor ornament, zo kenmerkend voor de romaanse miniatuurkunst, leverde Spanje. Deze zin voor het decoratieve zal overigens langzamerhand zijn kracht gaan verliezen wanneer de Europese geest nauwer verweven raakt met de beeldende kunst. In dit gebied met zijn verschillende culturen bestond een direct contact met een beschaving, waarin de eigen voorstellingswereld van de kunstenaar niet aangetast werd door overwegingen van rationele aard. Spanje nam veel van de Arabieren over bij de ontplooiing van zijn eigen kunst. Krachtige contouren, sterke, ongenueanceerde kleuren en heftig bewogen achtergronden in hiertegen afstekende kleuren zijn de meest in het oog springende kenmerken van de *mozarabische* miniatuurkunst. Deze mozarabische kunst, een niet altijd een gelukkige synthese van ontelbare invloeden, kwam behalve in het christelijke Spanje ook in Cordoba tot grote bloei, onder het kalifaat der Omayyaden, en breidde zich bovendien uit langs de gehele noordkust van Afrika en nog verder. Dit zien we in de *Canones* uit het Syrische evangelie van Rabula, *vervaardigd in de 10e eeuw, en niet in de 6e, zoals men tot nu toe gedacht heeft*. Bovengenoemde kenmerken van de mozarabische kunst passen bijzonder goed bij het visionair karakter van de Apocalyps van Johannes. Het commentaar op dit boek, geschreven door abt Beatus ter bestrijding van de ketterij, waartoe de Apocalyps aanleiding gegeven had en die verbreid was door Elipandus van Toledo en Felix van Urgell, is, kan men wel zeggen, de meest geïllustreerde religieuze tekst geweest in het romaanse Spanje. Het vroegste commentaar, dat we kennen, is in 926 verlicht door de arcipictor Magius (New York, Pierpont Morgan Library) in een klooster in Spanje, waarvan niet méér bekend is dan dat dit gewijd was aan St. Michael; misschien was dit het klooster S. Miguel de Escalada bij Leon. In 975 ontstond een copie, de Apocalyps van Gerona (Gerona, Kapittelbibliotheek van de Kathedraal), vervaardigd door Eude pintrix et Dei aiutrix et frater Emeterius presbiter (de schilderes Eude, helpster Gods, en broeder Emeterius, priester): zo zijn we dus op de hoogte van het bestaan van een vrouwelijke miniaturist, die een andalusische, grootse versie van het werk geleverd heeft. Emeterius werkte ook in het scriptorium van Tavara, waar zijn Apocalyps van Madrid (Madrid) ontstond. Ongeveer dezelfde stijl, met plaatselijke verschillen, ziet men in de Apocalyps van San Millan de la Cogolla (Madrid, Real Academia de la Historia), die van San Isidoro de Leon uit 1347 (Madrid, Biblioteca Nacional) en die van Silos (Londen, British Museum), welke laatste castiliaanse trekken vertoont. Minder hard gestileerd is de Apocalyps van Urgell (ter plaatse), die misschien van dezelfde hand is als de Bijbel van Isidoro de Leon. De Apocalyps van Silos, verlicht tussen 1073 en 1091, en sterk beïnvloed door die van de arcipictor Magius in New York, verraadt duidelijk een islamitische wijze van denken. De figuren zijn zo stijf getekend, omdat beweegbare figuurtjes van karton werden omgetrokken. Dit omtrekken had niets anders tot doel dan het afbeelden van een poppetje van karton, en betekende niet het weergeven van een menselijk wezen (het model zou anders beladen kunnen worden met de schuld, toegeschreven aan de door de schilder afgebeelde figuur). De uitbundige kleuren en de krachtige vormgeving in deze verschillende exemplaren van de Apocalyps tonen de vrijheid van expressie van de Spaanse school, die zo verschilt van de voortdurende bemoeienis met de inhoud die wij aantreffen bij de contemporaine scholen in

andere Europese landen. Meer verband met die scholen toont een groot aantal codices, die door hun inhoud van historisch belang zijn, zoals de Albeldensis of Vigilanus, die in 976 is uitgevoerd voor het klooster Albelda door de miniaturist Sarracino (Escorial, Bibliotheek), de Aemilianus, en verder de opmerkelijke Bijbel van San Pedro de Roda (Parijs, Bibliothèque Nationale) en de Bijbel van de Abdij van Ripoll, genaamd Bijbel van Farfa (Vaticaan, Biblioteca Apostolica). In al deze werken zijn de voorstellingen aangebracht in stroken onder elkaar. Boekrollen - sindsdien verloren gegaan - met doorlopende voorstellingen waren hiervoor het voorbeeld. De stijl is hier meer gedetailleerd en beschrijvend; de elegante wijze van werken getuigt van het voortleven van de westgotische gouddesmedkunst, waarbij de overeenkomst in stijl het resultaat is van een geraffineerde poging tot nabootsen. *Het uitgesproken eigen karakter van dit volk belette misschien, dat in de Spaanse miniatuurschilderkunst, die toch Islamitische motieven overnam, de decoratieve motieven en de bijgelovige voorliefde voor de letter gingen overheersen - die zelfde kwaliteiten, die kenmerkend zijn voor het Oosten en die zo'n groot aandeel hadden in de vroegste ontwikkeling van de miniatuurkunst in het noorden van Europa.* Toch ging de mozarabische invloed door tot in de 12^e eeuw, bijvoorbeeld naast provencaalse en Italiaanse invloeden in het Libro Grande de los Feudos (Barcelona, Archivo de la Corona de Aragón). Buiten Spanje strekte hij zich uit tot in Noord- Frankrijk, waar wij het Liber Floridus van Lambert van St. Omer vinden, dat verlicht is in St. Omer, en dezelfde kenmerken toont (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek).

Literatuur

1. Raymond Carr (ed), Spain. A history, Oxford 2000; in dit met veel lof overladen boek staan drie hoofdstukken (van de 9) die voor de studie van de geschiedenis van het eerste millennium van groot belang is, ook als het de Lage landen betreft. Arthur Fear schrijft over *Prehistoric en Romain Spain*, Rogers Collings over *Visigothic Spain 409-711* en Richard Fletcher over *The Early Middle Ages 700-1250*.
2. Roald Docter, Ridha Boussoffara, Pieter ter Keurs e.a. (red), *Carthago. Opkomst & Ondergang*, Zutphen 2014
3. Henri Stierlin bij uitgeverij Taschen het boek *Islam. Van Bagdad tot Cordoba. Vroege architectuur van de 7^e tot de 13^e eeuw*, en daarin staat een hoofdstuk over *De pracht van de Omajjaden van Cordoba. Een Arabische beschaving in Spanje*.
4. Matthias Kloft in zijn artikel *Der Spanische Adoptianismus* in het boek *794. Karl der Grosse in Frankfurt am Main* (Sigmaringen 1994)
5. *Capitool-reisgidsen Span je*, Houten 2005 (12); Washington Irving, *Verhalen van het Alhambra*, zie: www.alhambrabooks.com; *Het Alhambra en Granada van dichtbij*, zie: www.Alhambrabooks.es
6. Gabriel Mandel, *Romaanse en gotische miniaturen*, Amsterdam 1964
7. Matthias Theodor Kloft , *Der spanische Adoptianismus*, Frankfurt 974
8. Robert Lemm, *Geschiedenis van Spanje*, Soesterberg 2007
9. Richard Fletcher, *Moorish Spain*, Berkeley en Los Angeles 1992

10. W. Jurg, *De vierde eeuw, of hoe het christendom staatsgodsdienst werd*, Budel 2013

11. W. Jurg, *De lange zevende eeuw*, Budel 2015

12. J.J.G. (Hans) Jansen, *Nieuwe Inleiding tot de Islam*, Amsterdam 1998

CHRONOLOGY HISTORY SPAIN

407	Spain taken by the pretender Constantine III
409	Invasions of Alans, Sueves, and Vandals into Spain mark the end of overall Roman authority in the peninsula
c.415-17	Orosius of Braga writes his Anti-Pagan History
417- 18	Visigoths under Wallia (416-19) campaign for Rome in Spain, and eliminate the Alans and Siling Vandals; the Visigoths are then recalled to Gaul
418- 29	The Hasding Vandals dominate Southern Spain, before invading North Africa
430-56	The Sueves control all of the Peninsula other than the north-east, with Mérida as their Capital
456	The Visigoths under Theoderic II (453-66) invade Spain in alliance with Rome and overthrow the Suevic kingdom. Most of the south and centre of the Peninsula is added to their Gallic kingdom
466-84	Reign of the Visigothic king Euric, who completes the conquest of Roman Spain
494, 497	Reports of Visigoths settling in Spain
506	Alaric II (484-507) issues the Breviary, an edited and supplemented version of the Roman law code of Theodosius II 507 Battle of Vouillé: the Franks overthrow the Visigothic kingdom in Gaul
511	Frankish attacks on the Visigothic kingdom in Spain and south-west France lead to its being taken over by the Ostrogothic king Theoderic (493-526)
531-48	The rule of Theudis, last Ostrogothic king in Spain. This is followed by a period of weak royal rule by short-lived Visigothic kings
551	Revolt of Athanagild (551-68) against Agila (549-54) leads to intervention by the Emperor Justinian I (527-65) and the establishment of an imperial enclave along the south-east coast
569-86	The reign of Leovigild, marked by reimposition of royal authority and the beginning of the reconquest of the Byzantine enclave
579-83	Revolt of Hermenigild (d. 584): an independent kingdom is established briefly in the south, until crushed by Leovigild
585	Leovigild's conquest of the vestigial Suevic kingdom in Galicia
587	Conversion of Reccared (586-601) to Catholicism
589	Third Council of Toledo formalizes the conversion of the Visigoths

	from Arianism to Catholicism
599/600-36	Isidore, bishop of Seville, the leading intellectual luminary in the early seventh Century
624	Expulsion of Byzantines from Spain by Suintila (621-31)
633	Fourth Council of Toledo under Sisenand (631—6) initiates a series of great kingdom-wide ecclesiastical councils
654	Promulgation of the law code of King Reccesuinth (649-72), known as the Forum Iudicum
673	Revolt of Paul against Wamba (672-80), described in the Historici Wmmbde of Julian, bishop of Toledo (680-90)
681	Issue of revised and augmented version of the Form Iudicum by Ervig (680-7), with substantial legislation against the Jews
694	The enslavement of most of the Jews in Spain ordered by Eeica (687-702)
710	Death of Wittiza (694-710), followed by civil war

711	Arab invasion, leading to the defeat of Roderic (710-11). A small kingdom survives in the north-east under Achila (710-13)
711-18	Conquest of Visigothic kingdom by Islamic armies
718	Battle of Covadonga
720	Arab conquest of the Visigothic kingdom of Ardo (713-20), centred on Narbonne
756	Foundation of the Umayyad amirate of Córdoba by ‘Abd al-Rahman I
778	Defeat of the Franks at Roncesvalles; death of Roland
801	Capture of Barcelona by Louis the Pious, son of Charlemagne
818-42	Discovery of the alleged body of St James at Compostela
866-910	Reign of Alfonso III in the Asturias
929	‘Abd al-Rahman III proclaimed first caliph of Córdoba
c967	Gerbert of Aurillac studying in Catalonia
981-1002	The vizir al-Mansur (Almanzor) in power at Córdoba
c1020	Striking of gold coin resumed at Barcelona

1031	Deposition of the last caliph: beginning of the period of the Taifa States
c1055-60	Ibn Hazm composing his Kitdb dl-Fisdlor ‘Book of Sects’
c1060	Ferdinand I of León-Castile initiates annual payments of gold to Cluny
c1067	Cardinal Hugh Candidus undertakes first papal legatine visit to Spain
1070	
1070	Foundation of Marrakesh symbolizes Almoravid expansion into northern Morocco
1080	Abrogation of the so-called Mozarabic liturgy in León-Castile
1085	Conquest of Toledo by Alfonso VI of León-Castile
1086	Almoravid invasion: defeat of Alfonso VI at Sagrajas
1086-1124	Bernard of Sédirac archbishop of Toledo
1094-9	Rodrigo Diaz, El Cid, ruling in Valencia
1118	Conquest of Saragossa by Alfonso I el Batallador of Aragon
1137	Dynastie union of kingdom of Aragon and county of Barcelona
1140	Alfonso I Henriques declares himself king of Portugal
1142	Peter the Venerable, abbot of Cluny, commissions the translation of the Koran into Latin

1147	Conquest of Lisbon by Afonso Henriques and of Almeria by Alfonso VII
1148	Beginnings of Almohad Intervention in al-Andalus
1169-84	Ibn Rushd (Averroes) qadior religious judge in Córdoba and Seville
1170	Foundation of the military order of Santiago
1173	Completion of the Almohad conquest of al-Andalus
1188	First record of the attendance of urban delegates at a meeting of the royal court (at Leon)
1212	Battle of Las Navas de Tolosa
1229-35	Conquest of the Balearic Islands by James I of Aragon
1238	Conquest of Valencia by James
1248	Conquest of Seville by Ferdinand III of Castile
c1250	Introduction of the Merino sheep to Spain